

ködtetés, műszaki és információs problémák megoldása, a rendszer karbantartása, átjáróoldalak kifejlesztése, a helytelen vagy illegális használat megelőzése stb.).

Kétségtelen, hogy egy nyilvános hozzáférési ponton olyan zavaró jelenségek is megmutatkoznak, mint zajos vagy villódzó játékok, pornográf tartalmak, ízléstelen anyagok. Ezek használatát nehéz megakadályozni, ha nem esnek a törvény tiltása alá. Inkább a békés együttélés eszközeit kell alkalmazni, mint a közvetlen tiltást (fűlhallgatók, spanyolfalak), s a személyzet csak az egyértelműen botrányos esetekben avatkozzon be.

Fontos, hogy egyértelműen tisztázza a fenntartó, a vezetés és a személyzet, milyen alapelven nyugszik a nyilvános hozzáférési pont működése. Ezeket a szervezeti és működési szabályzatban, valamint a használati szabályzatban kell rögzíteni. Ez utóbbi tulajdonképpen egy szerződésnek tekinthető a nyilvános hozzáférési pont működtetője és használója között.

A használati szabályzatban – amelyet célszerű nemcsak kézbe adni, hanem a munkaállomások

mellett ki is függeszteni – világosan meg kell mondani, hogy illegális anyagot nem szabad használni, s illegális tevékenységet nem lehet folytatni a munkaállomáson. Mégis, a szabályzat egésze legyen pozitív, s ne tiltó irányultságú, vagyis ösztönözzön az internet illendő használatára.

A charta azon az alapelven nyugszik, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága emberi jog, amely nélkülözhetetlen a politikai demokráciához, az egyéni és társadalmi fejlődéshez, a művészi és kulturális aktivitáshoz. A nyilvános kommunikációs hálózatok, mint pl. az internet, azért vannak, hogy lehetővé tegyék az információhoz való szabad hozzáférést, ugyanúgy, mint a sajtó, a rádió, a könyvkereskedés, a könyvtár és az információs központ.

/STURGES, Paul: Freedom of expression and public access to networks: The Council of Europe study and draft charter. = FID Review, 1. köt. 1. sz. 1999. p. 42–48./

(Papp István)

Információkövetítés helyett információmenedzsment a végfelhasználóknak

A potsdami *GeoForschungsZentrum* (GFZ) tudományos munkatársainak természettudományos és műszaki irodalommal, valamint külső adatbázisokból vett tényadatokkal való ellátásához a leggazdaságosabb megoldásnak az egyetemi hálózatra telepített CD-ROM adatbázisok bizonyultak. A külső adatbázisok fő hátránya a parancsvezérelt keresőnyelv, és a fejenként évi átlag 400 DEM online költség volt.

1. A kiinduló állapot

A *GeoForschungsZentrum* elődje az NDK idején is nemzetközileg elismert Zentralinstitut für Physik der Erde volt; ebből alakult 1992-ben a GFZ, amelynek ma 550 munkatársa tevékenykedik a geodézia, geológia, geofizika, geokémia és ásványtan területén.

Bár az intézet korábban is fejlett számítástechnikával rendelkezett, az NDK állambiztonsági elveinek megfelelően a munkatársak nem kaptak lehetőséget a külső elektronikus adatbázisok online igénybevitelére. Kulcsszavakkal leírt igényeiket egy központi helyen kellett leadniuk, válaszul szakirodalom-jegyzéket, valamint egy halom letöltött kivonatot kaptak.

Az egyesülés után a GFZ ugyan fehér foltot jelentett a már régen hálózatba kötött NSZK-intézmények informatikai rendszerében, de éppen ezért volt egyedülállóan alkalmas egy végfelhasználói igényből kiinduló, decentralizált információs infrastruktúra-modell megvalósítására.

2. A megvalósítás módja

1993-ban a német szövetségi kutatás-fejlesztési minisztérium programot indított a természettudományos-műszaki adatbázisok elérését célzó eszközrendszerek támogatására, 20 volt keletnémet intézetre kiterjedően. A támogató akció 3 évet ölelt fel, s beletartozott egy-egy központi információkereső munkatárs kiképzése, valamint az STN International bizonyos adatbázisainak eléréséhez szükséges eszközök biztosítása. A GFZ-nél is kineveztek egy információs felelőst, és előírták az online szolgáltatások árának betervezését az intézet költségvetésébe.

2.1 Online adatbázisok

A támogatási rendszerben meghatározták a szolgáltatót (FIZ Karlsruhe), valamint a fix áras elszámolási konstrukciót, miután a FIZ Karlsruhe

felvette kínálatába a GFZ szempontjából legfontosabb GeoFiz adatbázist. A munkatársak információszükségletét felmérő körkérdeés meglepő eredményt hozott, még az egykori NSZK-ból jött munkatársaknak is újdonság volt, hogy teljes jogú közvetlen végfelhasználóvá válhattak.

2.2 Oktatás és továbbképzés

Kezdetben egyedül a kijelölt felelős végezte a kért kereséseket. Mivel a földtudományok az STN számára peremterületnek mutatkoztak, a többi munkatárs nem annak oktatási központjában, hanem kihelyezett tanfolyamokon szerezte meg a hozzáférési jogosultságot. Az oktatott témakörök:

- a Messenger visszakereső parancsnyelv,
- a releváns STN adatbázisok szerkezete és tartalma,
- a keresés technikájának begyakorlása,
- keresési eredmények letöltése.

Az új végfelhasználók ezután is állandó segítséget kaptak. A fogadtatás a kezdeti eufória után inkább szkeptikussá vált. A kezdők főleg a keresőnyelv használatával küzdöttek, a tapasztaltabbakat újabb adatbázisok feltárása foglalkoztatta. Egy intézeti bemutató még új felhasználókat is toborzott az igazgatás különböző területeiről.

2.3 CD-ROM hálózat

A kezdeti felfutás után bebizonyosodott, hogy a GFZ információszükségletét az STN adatbázisok nem fedik le kielégítően. Miután a GeoRef előállítója is elállt a fix áras elszámolástól, a végfelhasználói koncepciót módosítani kellett. Azt a megoldást választották, hogy áttértek az egyetemi hálózatra telepített, CD-ROM alapú adatbázisok szolgáltatására. Itt azonban nehézséget okozott a közel sem egységes végponti hardver, és a sokféle szolgáltatótól beszerzett sokféle szerkezetű adatbázis. A megoldást a SilverPlatter cég és a göttingeni H+H rendszerház dolgozta ki. Ennek eredményeként ma a PC-n és MAC-en dolgozó végfelhasználók egységes grafikus felületen, menürendszeren keresztül férnek hozzá mind a hálózati szolgáltató gépre tett GeoRef-kópiához, mind a többi CD-ROM adatbázishoz.

3. Eredmények

3.1 Adatbázis-használat

A projekt elején 84, a végén már 105 munkatárs használta a rendszert. Az STN-felhasználók száma viszont 1995-re a felére, majd 1996-ra újabb felére esett vissza, főleg miután kiderült az online keresések költségessége, és miután a tudósok megismerkedtek egyes CD-ROM adatbázisok sokkal egyszerűbb használatával.

3.2 A végfelhasználók keresési szokásai

1994 statisztikai kiértékelése azt mutatta, hogy a legtöbb tudós havonta 10–30 percig végzett keresést 2–3 adatbázisban. Kezdetben mindenki sietett élni minden felkínált lehetőséggel, de a betanulás végére a tevékenység egyre célirányosabb lett. Nagy szélsőségek mutatkoztak: a kiképzettek negyede nem használta hozzáférési jogát, míg 10%-uk havi többórás, költséges, és valószínűleg nem gazdaságos kereséseket végzett.

A képzett információszolgáltató szakember igyekszik a kapott rendelést gyorsan, teljeskörűen és gazdaságosan teljesíteni. A végfelhasználónak viszont az információkeresés csak melléktevékenység, amit a lehető legkevesebb tanulás árán akar elvégezni. Szerencsére az így adódó tévutak gyakran hasznára is válnak az intuitív kutató embernek.

3.3 Online kontra CD-ROM adatbázisok

Miután az egyetemi hálózatra egyre több CD-ROM adatbázis került fel, az online keresés viszszaeszozult. A leglátványosabb előnyök:

- rövid betanulás, érthető online súgórendszer;
- egyszerű kezelőfelület, menürendszer;
- áttekinthető megjelenítés;
- nincs stresszt okozó költségmérés, és az esetleges hiba következményei miatti szorongás.

A sokféle adatbázisban való keresés nehézségeit megszüntette, az előképzést pedig feleslegessé tette a SilverPlatter említett www-browser típusú keresőszoftvere, amely statisztikai céllal méri is a konkrét használatot.

3.4 Az adatbázisokban való keresés költségvetése

A végfelhasználói koncepció megvalósításának kezdeti szakaszában a fix áras finanszírozás az optimális. A FIZ Karlsruhe tudományos státusonként évi 750 DEM átalánydíjjal számol, a GFZ-nél az időszakos projekt-munkatársakat is beszámítva ez fejenként 400 DEM-et jelentett. A tartós üzemre már olyan költségviselési modelleket ajánlatos kidolgozni, ahol nem a kapcsolati idő, hanem pl. a keresőkérdések vagy a találatok mennyisége dominál. Erre a szolgáltatók is hajlanak.

3.5 Dokumentumszolgáltatás

Az online keresés meghonosodásának egyik következménye az volt, hogy megnőtt a saját folyóirat-állomány használata. A könyvtárközi kölcsönzés és a másolatok iránti igény ugyanakkor megháromszorozódott; ezen belül intenzíven nőtt az elektronikus úton küldött megrendelések és kapott dokumentumok aránya. Az ezzel járó több-

letköltségeket jól ellensúlyozta a monografikus kiadványok beszerzésének mérséklődése. A jövőben nem zárható ki a folyóirat-előfizetések visszaszorulása sem.

4. Javaslatok

A támogatási projekt tapasztalatai a GFZ-nél:

- A végfelhasználói koncepció helyes: minden kutatónak legyen módja akármikor online szakirodalom-keresésre.
- A bevezetés előtt szükség van alapos igényfelmérésre és online bemutatókra.
- A bevezető szakaszban fix áras vagy kapcsolati időt nem felszámító fizetési konstrukcióra van szükség.
- Havonta érdemes ellenőrizni az adatbázis-használati statisztikákat.
- Gyakran használt adatbázisokat érdemes CD-ROM változatban beszerezni.

- Helyes a központi keresőszolgálatot mentesíteni a napi rutinmegbízásoktól.
- Kezdetől fogva a célok közé fel kell venni a külső dokumentumforrásokkal való kapcsolat (rendelés és szolgáltatás) elektronizálását.

A szakirodalommal való ellátás fentebb leírt megváltozása nem tette feleslegessé a könyvtárakat, hanem munkájukat az információközvetítéstől a korszerű elektronikus információmenedzsment irányába fordította.

/MIE, Friedrich-OTTO, Anne: Endnutzer weisen die Richtung: Von der Informationsvermittlung zum Informationsmanagement. = nfd Information-Wissenschaft und Praxis, 50. köt. 3. sz. 1999. p. 149–156./

(Góth László)

Felválthatja-e részben a subito.1 dokumentumellátó a könyvtárközi kölcsönzést?

Amióta rendelkezésre állnak a különböző dokumentumellátó szolgálatok (*subito.1*, *JASON*, *GBVdirekt*), felmerül a kérdés: felválthatják-e a klasszikus könyvtárközi kölcsönzést? A szerző a folyóiratcikkek vonatkozásában vizsgálja ezt a kérdést, feltételezve azt, hogy a jelenlegi könyvtárközi kölcsönzési rendszer bizonyos anyagokat illetően továbbra is fennmarad. Elkerülendőnek tartja azonban, hogy állami szabályozással (pl. a térítési költségek drasztikus emelésével) szorítsák vissza a könyvtárközi kölcsönzést.

Miért dokumentumellátó szolgálat a könyvtárközi kölcsönzés helyett a cikkek terén?

A folyóiratcikkek másolatának szolgáltatása könyvtárközi kölcsönzés keretében a német tudományos könyvtárak közös vállalkozása a helyi állományok hiányának enyhítésére. A szolidaritás elvén működő ellátási hálózatban több mint 200 kisebb-nagyobb intézmény vállalja a küldő könyvtár szerepét, a terhek lehetőleg arányos elosztásával.

A könyvtárközi kölcsönzés és a subito.1 hat kritérium (a megrendelés formája; térítés; átfutási idő; a választott küldő könyvtár nem képes teljesíteni; a szolgáltatás formája: papír, fax, e-mail; a címzett: a kérő könyvtár vagy közvetlenül a felhasználó) alapján végzett összehasonlítása a következő eredményt hozta.

A könyvtárközi kölcsönzés esetén a használónak csak a megrendelési űrlap pontos kitöltésére és a térítési összeg kifizetésére van gondja; minden mást a „könyvtára” intéz el. A rendszer fekete doboz számára. A problémát az jelenti (a használók 40%-a erről panaszkodik), hogy a kért cikket túl későn kapja meg.

A subito.1 esetében a teljesítménymutatók garantáltak. A küldő könyvtár vagy teljesíti a megadott határidőn belül a kérést, vagy jelzi, hogy nem képes megküldeni az anyagot. A megrendelést a használó állítja össze, nem a közvetítő könyvtár: ő állapítja meg, milyen formában (papír, fax, elektronikus formátum) kéri a másolatot, milyen határidőre, milyen címre. Fizetnie csak az eredményes teljesítés esetén kell.

Lényeges különbség, hogy a könyvtárközi kölcsönzésnél a könyvtár „fáradtságát”, míg a subito.1-nél az eredményességet értékelik. Nyilvánvaló, hogy a használó az utóbbiban érdekelt.

A kérések gyors teljesítésének szervezeti előfeltételei a subito.1-ben sokkal előnyösebbek, minthogy a megrendelő és a küldő könyvtár között közvetlen kapcsolat létesül. A küldő könyvtár nem engedheti meg magának, hogy rosszul teljesítse a megrendelést, hiszen a megrendelő mintegy helyi használónak számít, a közvetlen használói körhöz tartozik. A könyvtárközi kölcsönzés rendszerében a küldő könyvtár kollegiális segítséget nyújt, s ha gyenge a teljesítménye, a panasz a kérő könyvtár-